

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ВЕРХОВНИМ СУДОМ

MECHANISMS OF THE PROVIDING OF CASE LAW UNITY BY THE SUPREME COURT

Деменчук М.О.,

*асистент кафедри організації судових, правоохоронних
органів та адвокатури*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена дослідженню сутності механізмів забезпечення єдності судової практики Верховним Судом в Україні. Проаналізовано підходи їх поділу, акцентовано увагу на останніх змінах у процесуальному законодавстві щодо обраної теми дослідження.

Ключові слова: практика, судова практика, єдність судової практики, механізми, Верховний Суд.

Статья посвящена исследованию сущности механизмов обеспечения единства судебной практики Верховным Судом в Украине. Проанализированы подходы их деления, акцентировано внимание на последних изменениях в процессуальном законодательстве, которые касаются темы исследования.

Ключевые слова: практика, судебная практика, единство судебной практики, механизмы, Верховный Суд.

The article is dedicated to the mechanisms of the providing of case law unity by the Supreme Court in Ukraine. Approaches to their division were analyzed and accent on the last changes in the procedural law was made, related to the topic of the research.

Key words: case law, case law unity, mechanisms, Supreme Court.

Постановка проблеми. Забезпечення єдності судової практики є тривалим та складним процесом, який в Україні покладено на Верховний Суд. У зв'язку із черговою хвилею реформ судової влади та посиленням правового статусу Верховного Суду актуальним є питання щодо достатності механізмів для виконання цього завдання.

Стан дослідження. Дослідження окремих аспектів обраної теми займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, серед яких можна відзначити: В. Жукова, О. Кота, А. Потьомкіна, Я. Романюка, В. Таткова та ін.

Виклад основного матеріалу. Російській вчений В. Жуков у своїх дослідженнях виокремив два аспекти забезпечення єдності судової практики:

1) забезпечення єдності судової практики у кожній із підсистем судів;

2) забезпечення єдності застосування законодавства в цілому в судовій системі, оскільки всіма судами застосовуються ті самі норми права [1, с. 274].

На нашу думку, запропонований поділ є неприйнятним для України через різниці між судовим устроєм Російської Федерації (наявність двох незалежних підсистем судів загальної юрисдикції та арбітражних судів, які очолюють відповідно Верховний Суд РФ та Вищий Арбітражний Суд РФ) та України.

Спеціалісти КРЕС поділяють механізми забезпечення єдності судової практики на формальні, напівформальні та неформальні.

Перші пов'язані із здійсненням проваджень у суді, що може бути пов'язано з, наприклад, розглядом індивідуальних, спеціальних скарг, наданих державним прокурором (або подібним державним органом) до верховного суду (у цивільних справах) стосовно важливих юридичних питань з метою забезпечення

єдиного застосування закону чи розвитку права через судову практику, наданням офіційного тлумачення (наприклад, висновків, рішень щодо єдності застосування закону) стосовно суто абстрактного характеру, без прив'язки до скарг, поданих щодо окремої справи та ін. Другі пов'язані з проведенням регулярних запланованих зустрічей суддів певного суду або різних судів одного рівню з суддями суду вищої інстанції. А треті – із забезпеченням правової освіти, проведенням тренінгів для суддів, неформальних консультацій суддів із метою встановлення консенсусу з різних питань процесуального та матеріального права, у випадках наявності розбіжностей у судовій практиці [2].

На нашу думку, наведений поділ механізмів із забезпечення єдності судової практики є вдалим, проте підтримаємо вже встановлену в українській науковій літературі ідею поділу механізмів із забезпечення єдності судової практики на процесуальні та позапроцесуальні. Вважаємо за можливе називати їх первинними та вторинними, що обумовлюється характером та сутністю повноважень Верховного Суду.

Первинні (процесуальні) механізми пов'язані зі здійсненням Верховним Судом правосуддя в передбаченому законом процесуальному порядку для охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб та інтересів суспільства і держави. Вважаємо процесуальні повноваження первинними через статус Верховного Суду, який є судовим органом, головним призначенням якого, передусім, є здійснення правосуддя.

Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у Верховному Суді правосуддя здійснюють судові палати касаційних судів та Велика Палата Верховного Суду.

Велика Палата чи Судові палати касаційного суду значною мірою беруть участь у формуванні судової практики. Шляхом перегляду рішень судів нижчих інстанцій вони виправляють помилки, що вплинули на результати розгляду справ, усувають їх та виносять свої рішення, чим сприяють однаковому застосуванню норм права. Усі помилки, допущені нижчестоящими судами, мають бути проаналізовані, щоб стати базою для судової статистики та для узагальнення висновків щодо суперечливості судової практики.

Заслуговує на увагу той факт, що відповідно до п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом. До внесення змін до процесуального законодавства порядок реалізації цих повноважень в певному сенсі залишався відкритим, а забезпечення єдності судової практики «зводилось» лише до відправлення правосуддя. Проте з внесенням змін Верховний Суд отримав можливість ухвалювати зразкові рішення по справам. Ця новела доки що існує лише в КАС України. Відповідно до законодавства зразкова адміністративна справа – це типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення.

Важливим для формування єдиної судової практики є той факт, що ухвала про відкриття Верховним Судом провадження в зразковій справі має публікуватися на офіційному веб-порталі судової влади України, а також в одному із загальнодержавних друкованих засобів масової інформації не пізніше ніж за десять днів до дати судового засідання для розгляду зразкової справи. Це положення закону ще раз підтверджує актуальність принципу доступності в забезпеченні єдності судової практики Верховним Судом [3].

До причин запровадження інституту зразкових справ відносять накопичення однакових справ за участі одних й тих самих суб'єктів владних повноважень, тотожність предмету спору, регулювання одними й тими самими нормами права [4].

Враховуючи вищенаведене, вважаємо, що введення інституту зразкових справ має позитивний характер та спрямоване на прискорення вирішення аналогічних справ, зменшення навантаження на суди нижчої інстанції, уникнення допущення ними помилок при прийнятті рішення, що, як наслідок, підвищить довіру та повагу до суддів Верховного Суду, які прийматимуть зразкові рішення. Також важливим, на нашу думку, є закріплення можливості оскарження рішення у зразковій справі до Великої палати Верховного Суду.

Перелік вторинних (позапроцесуальних) механізмів, які безпосередньо не пов'язані із здійсненням правосуддя, є набагато різноманітнішим.

По-перше, відносимо до них повноваження Пленуму Верховного Суду, яке він отримав на підставі Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміні-

стративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 4-6)». Так, із метою забезпечення однакового застосування норм права під час вирішення окремих категорій справ Пленум Верховного Суду узагальнює практику застосування матеріального і процесуального законів, систематизує та забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані.

Відзначимо, що попередня редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. не містила таких повноважень Пленуму Верховного Суду. Дослідження норми закону свідчить, що предметом аналізу може бути не лише застосування положень Основного Закону (Конституції України) та законів України, але й підзаконних актів, які використовуються у сфері правового регулювання, в тому числі відомих і регіональних.

Відповідно до п. 10-2 ч. 2 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Верховний Суд надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ.

На наш погляд, існує потреба у встановленні чіткого порядку звернень до Верховного Суду про надання відповідних роз'яснень щодо забезпечення єдності судової практики.

Ініціатором таких звернень можуть виступати:

- 1) голови судів і судді різних спеціалізацій;
- 2) прокурори – публічні обвинувачі;
- 3) адвокати та їх об'єднання;
- 4) співробітники юридичних наукових установ і юридичних навчальних закладів.

Відповідні запити мають містити:

- 1) короткий виклад суті справ, які були або є предметом розгляду чи являють професійний інтерес;
- 2) порівняльні дані з іншими судовими рішеннями з цих питань;
- 3) прохання роз'яснити позицію Верховного Суду, якщо вона не співпадає з позицією суб'єкта звернення.

Відповідь на запит може містити посилання на опубліковану практику Верховного Суду, яка залишилась поза увагою заявника, або неопубліковану.

Під час вирішення цих питань можна використовувати відомості, що містяться в Реєстрі судових рішень, матеріали узагальнень судової практики, які з тих чи інших причин залишились поза увагою авторів звернень, публікації в наукових та інших юридичних виданнях.

Доцільно також використовувати рекомендації і роз'яснення Європейської комісії «За демократію через право» з питань судоустрою та судочинства та прецедентну практику Європейського суду з прав людини, що стосується як України, так і інших держав.

Із роботою Пленуму Верховного Суду тісно пов'язана діяльність самостійних підрозділів у структурі Апарату суду – Відділу опрацювання правових позицій касаційних судів та Великої Палати, Відділу аналізу судової статистики Верховного Суду, Відділу

систематизації практики Європейського суду з прав людини та підготовки запитів. У суді передбачена наявність відділів аналізу судової статистики з кожного типу юрисдикції: адміністративної, господарської, кримінальної та цивільної.

Ці структурні підрозділи мають самостійний шлях розвитку. Проте про якість роботи сучасних відділів говорити зарано, адже Верховний Суд почав функціонувати лише у грудні 2017 р.

Наступним вторинним механізмом забезпечення єдності судової практики вважаємо аналіз судової статистики, яка є різновидом правової статистики. У той самий час судова статистика, безперечно, є галуззю державної статистики, предметом якої є вивчення кількісних показників розгляду справ, що стали об'єктом розгляду в суді, органах прокуратури, розслідування, арбітражу й нотаріату та облік заходів по боротьбі з відповідними порушеннями [5].

На нашу думку, судова статистика – це галузь державної статистики, присвячена вивченню кількісних і якісних показників розгляду судами різних категорій справ, надання відомостей, що можуть бути використані в аналізі судової практики для її вдосконалення.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ рішенням від 24.06.2011 р. затвердив Положення про організацію і методику узагальнення судової практики, згідно з якою судова статистика, що має прикладний характер, дозволяє виявити закономірності та тенденції, які складаються в діяльності судів щодо вирішення по суті справ певної категорії. У Положенні відзначається, що під час опрацювання статистичних даних за певний період доцільно порівнювати його зі статистичними даними за аналогічний період минулих років (інформацію бажано наводити у вигляді порівняльних таблиць) [6].

Формуючи статистичні дані щодо динаміки розгляду справ, необхідно досліджувати відомості про помилки, допущені під час їх розгляду та/або виявлені під час перегляду судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, під час ознайомлення з роботою суддів на місцях, розгляду заяв і скарг громадян, що свідчать про недоліки судової практики.

Досліджуючи судову статистику, Велика палата чи Судова палата касаційного суду аналізують допущені помилки судами нижчих інстанцій, виявляють труднощі в тлумаченні норм права та причини, які призводять до них, обмірковують пропозиції щодо усунення цих труднощів.

Матеріали судової статистики, з яких вбачається непослідовність значної кількості судових рішень, є, безумовно, приводом для з'ясування причин такого становища Верховним Судом, що в першу чергу сприяє узагальненню судової практики. Масовий перегляд судових рішень можна розглядати як тривожний сигнал щодо якості судочинства в справах певних категорій. Водночас

норма закону, за якою Верховний Суд забезпечує однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (п. 6 ч. 2 ст. 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), є дещо оптимістичною. До того ж, потрібно мати на увазі, що суперечності застосування правових актів судами різних спеціалізацій носять здебільшого об'єктивний характер, враховуючи докорінну відмінність в характері правовідносин, що виникають у різних сферах життя, наприклад, коли йдеться про застосування норм кримінального закону і законодавства, що регулює питання інтелектуальної власності та інші питання суто цивільно-правового характеру, зокрема ті, які не стосуються загальних питань судоустрою і судочинства.

Значущість судової статистики особливо підвищується в епоху значних змін у законодавстві, коли виникають цілком нові правові норми, які набрали чинності без належної юридичної експертизи і обговорення в суддівському середовищі.

Особливо багато змін було внесено до законодавства про судоустрій і до процесуальних кодексів. Поступово стає очевидним, що кількість цих нововведень не сприяє юридичній науці і практиці. Пізніше Верховному Суду доведеться коректувати застосування цих законів.

Важливу роль у забезпеченні єдності судової практики відіграє доступність судових рішень, яка забезпечується Законом України «Про доступ до судових рішень» від 22.12.2005 р. Метою цього закону є визначення порядку доступу до судових рішень для забезпечення відкритості діяльності судів, прогнозованості рішень та сприяння однако- вому застосуванню законодавства [7].

Так, для забезпечення доступу до судових рішень та можливості ознайомлення з ними функціонує Єдиний державний реєстр судових рішень – автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень, що діє на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 25.05.2006 р. № 740 «Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень» [8].

Також варто звернути увагу на те, що доступ до судових рішень знаходить своє втілення в тому, що рішення суду проголошуються прилюдно, вони є відкритими та підлягають оприлюдненню в електронній формі, а у випадку, якщо судовий розгляд відбувався в закритому судовому засіданні, судові рішення оприлюднюються з виключенням інформації, яка підлягає захисту від розголошення; доступ до реєстру є безоплатним та цілодобовим.

Висновки. На підставі вищевикладеного вважаємо, що поділ механізмів із забезпечення єдності судової практики Верховним Судом на певні групи має позитивний характер, адже сприяє їх більш поглибленому дослідженню з встановленням певних недоліків або проблем в їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Верховенство права и проблемы его обеспечения в правоприменительной практике: Международная коллективная монография. 2-е изд., перераб. М.: Статут, 2010. 432 с.
2. Висновок № 20 (2017) про роль судів у забезпеченні закону. URL: <https://goo.gl/r8npzW>.
3. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.
4. Оксюта А. Рішення під копірку. Закон і бізнес. URL: <https://goo.gl/CFX9fu>.
5. Український юридичний термінологічний словник. URL: <http://goo.gl/lrJw5E>.
6. Положення про організацію і методику узагальнення судової практики: затверджено рішенням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/vr008740-11>.
7. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 15. Ст. 128.
8. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/740-2006-%D0%BF>.